

7. Сімейне право України : навчальний посібник / за ред. Є. О. Харитонова. – К. : Істина, 2008. – 200 с.
8. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; [за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 264 с.
9. Сімейне право України: Нотаріат. Адвокатура. Суд. : науково-практ. посіб. – У 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. – 2005. – Кн. 1. – 896 с.
10. Сімейне право України : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко ; [за заг. ред. В. П. Мироненко]. – К. : Правова єдність, 2008. – 477 с.
11. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. Семейное право Украины : учебник / под ред. Ю. С. Червоного. – К. : Правова єдність, 2009. – 640 с.
13. Шимон С. І. Поняття і юридичне значення “домовленості” як волевиявлення суб’єктів цивільного права / С. І. Шимон // Юридична Україна. – 2009. – № 9. – С. 44-49

Чернега В. Н. Понятие и отдельные проблемы системы принципов семейного права Украины.

В работе сформулирована авторская дефиниция “система принципов семейного права”. Проанализированы подходы современных ученых по формированию системы принципов украинского семейного права; освещены проблемы соотношения отдельных принципов семейного права.

Ключевые слова: *принципы семейного права, принципы семейно-правового регулирования, система принципов семейного права.*

Chernega V. M. The concept and individual problems system of the principles of family law in Ukraine.

In this paper the author formulated definition “system of principles of family law”. The analyzed approaches of modern scholars on the formation system of the principles of Ukrainian family law; disclosed correlation problem between individual principles of family law.

Key words: *principles of family law, the principles of family law regulation, system of principles of family law.*

Шимон С. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

“RES INCORPORALES” В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ ТА СУЧАСНЕ ПОНЯТТЯ БЕЗТІЛЕСНОЇ РЕЧІ

В праці досліджуються сучасні тлумачення римсько-правової категорії “res incorporales” та особливості сучасного розуміння безтілесних речей як об’єктів цивільних правовідносин.

Ключові слова: *res incorporales, безтілесні речі, майнові права.*

Значні суспільні та технологічні зміни, що відбуваються в нинішньому світі, вимушують правознавців створювати нові механізми, які б відповідали вимогам сучасного суспільного розвитку, що неможливо без звернення до здобутків минулих поколінь та використання вивіренних досвідом юридичних конструкцій. Так, визнання майнових прав об’єктами цивільних правовідносин і необхідність забезпечення механізмів їх вільного обороту вимагає аналізу категорії “безтілесна річ”, яка

походить з римського приватного права. Відомо, що лише комплексне дослідження, звернене до історичних джерел сучасної цивілістики, одним з яких є римське приватне право, уможливило вивчення генези і розвитку будь-якої фундаментальної категорії цивілістики. Повною мірою це стосується й понять “безтілесні речі” та відповідно “майнові права як об’єкти”. Докладне вивчення цієї ідеї в римському праві не є нашою метою, так само як і спроба ідеалізації римського приватного права та намагання пристосовувати його дух до сучасного життя. Тому дозволимо собі обмежитися короткою, фрагментарною, констатацією кількох фактів, які сприятимуть встановленню генетичного зв’язку майнових прав як об’єктів із римськими “*res incorporales*”, що і є метою нашої праці.

Зазначимо, що римсько-правові категорії вивчалися в працях класиків цивілістики (С. А. Муромцев, І. Б. Новицький, І. С. Перетерський, Л. І. Петражицький, І. А. Покровський, В. М. Хвостов та ін.) та сучасних українських вчених (О. А. Підпригора, Є. О. Харитонова та ін.), проте *res incorporales* нині безпосереднім предметом аналізу не виступають; проблеми ж майнових прав як об’єктів висвітлюються в роботах російських правників (В. Байбак, В. Белов, М. Брагінський, Л. Новосолова, К. Скловський, В. Лапач та ін.), а також, хоч і меншою мірою, в роботах українських науковців (М. Венецька, О. Яворська, Ю. Гладь, М. Осадчий).

Нагадаємо, що саме в римському праві сформувалося самостійне *jus civile* й саме в римському приватному праві знаходили вирішення численні питання, що є актуальними і для сучасного цивільного обороту. Римські юристи одностайно вважали єдиним об’єктом будь-яких цивільних прав – річ (*res*). Найважливішою характеристикою речі визнавалася відома формула Дигестів “*dominium rerum*”, що означала можливість панування над річчю. Складнощі ж були пов’язані з тим, що саме слово “*res*” мало кілька значень. Поступово з розвитком юриспруденції, вважає М. І. Брагінський, воно стало майже тотожним поняттю “об’єкт” права і саме в цьому значенні “*res*” протиставлялося іншому юридичному поняттю – “*persona*” [3, с. 76-85]. Інші фахівці стверджують, що римська юриспруденція взагалі не була схильна до узагальнень, в ній не створювалося вчення про об’єкти цивільних прав, тому положення стосовно *res incorporales* не слугують визнанню прав (права вимоги) об’єктом суб’єктивних прав [1, с. 19-20].

Різноманітність відносин, що включалися до цивільного обороту і не обмежувалися обігом тілесних речей (*res corporales*), спричинила створення концепції “безтілесної” речі (*res incorporales*). Безтілесними речами вважалися такі “предмети”, які не були матеріальними, але щодо них виникали права та обов’язки; в якості *res incorporales* розглядалися права [7, с. 91]. Українські романисти О. А. Підпригора та Є. О. Харитонов відзначають, що римляни розмежовували *res corporales* та *res incorporales* за субстанціями: перші мають матеріальну субстанцію, а другі – не мають такої, безтілесні. “Це навіть не речі, а скоріше права...” – зазначають вчені, що настановлює на думку, що вони припускають існування *res incorporales* не тільки у вигляді прав [12, с.110].

Сучасники відзначають, що римські джерела містять порівняно обмежені відомості про *res incorporales*. Практично все зводиться до фрагментів з Інститутцій Гая, де проголошено, що безтілесними речами є такі, яких не можна відчутти на дотик,

до них належать ті, які уособлюються в праві, наприклад, спадщина, узуфрукт, зобов'язання, укладені в будь-який спосіб; і не має значення, “що до спадщини входять фізичні речі (адже і плоди, які збирають із землі, мають суто фізичний характер), а також що те, що належить нам за зобов'язанням, у більшості є фізичний предмет, як наприклад, земля, раб, гроші; але саме право спадкування, право узуфрукту, зобов'язальне право вважаються *res incorporales*” [6, с. 39-42]. Більшість дослідників підкреслюють, що серед прикладів безтілесних речей Гай не згадує права власності, оскільки римські юристи не проводили розмежування права власності на річ та саму річ, внаслідок чого право власності потрапляло до категорії тілесних речей, тоді як безтілесними вважалися інші права (право вимоги, сервітути тощо) [13, с. 127-134]. В. М. Хвостов взагалі заперечував використання Гаєм слова “*res*” в якості речі. Він відзначав, що право власності невіддільне від свого об'єкта – речі, матеріального предмета; інші ж суб'єктивні права або мають своїм об'єктом щось нетілесне, або ж надають суб'єкту неповне панування над річчю; тому права першого роду йменувалися *res corporales*, як і сам об'єкт, а права другого роду – *res incorporales* [15, с. 125].

Природно, що питання про зміст поняття “безтілесна річ” та доцільність його визнання в праві дискутувалася в усі часи розвитку юридичної науки як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Так, логіку римської концепції безтілесної речі намагався пояснити Г. Дербург [17, с. 154-158], аналізуючи склад майна: елементами майна є речі тілесні (*res corporales*) та безтілесні (*res incorporales*); тілесні речі вимірюються у просторі, а безтілесні – це права (сервітути, зобов'язальні права вимоги, претензії на спадщину); об'єктами володіння, передачі, давності володіння, права власності можуть бути виключно тілесні речі; право ж власності як і будь-яке інше право концептуально є безтілесним феноменом, але воно найповніше охоплює саму річ, тому на практиці ототожнюється з самою річчю; внаслідок цього, за висновком науковця, виникало уявлення римських юристів про речовий характер самого права.

Російський дослідник М. М. Валеев зауважує, що концепція *res incorporales* була позбавлена здорового глузду, але попри це, на його думку, вона мала істотну перевагу – однакове її розуміння всіма; кожен римський юрист чітко знав, що предметом будь-якого договірної правовідношення є річ, тоді як нинішні правники в цьому питанні ніяк не дійдуть згоди [4, с. 43].

З точки зору предмета нашого інтересу важливим видається висновок російського цивіліста А. В. Белова, який стверджує, що проблема майнових прав як об'єктів пов'язується з *res incorporales* виключно через неправильне тлумачення сучасниками безтілесних речей в римському праві. Насправді римське *res* рівнозначне сучасному розумінню об'єкта цивільних правовідносин взагалі; сучасному поняттю речі відповідали *res corporales*. Вчений акцентує увагу в цьому контексті на практичну мету, заради якої було введено поняття про *res* – римські юристи робили це для того, щоб надати державно-владного захисту тим правам, які не забезпечені власним позовом. Такий підхід взагалі властивий стародавньому праву, в якому поняття права зводилося до фактичної (реальної) можливості: право має той, хто має позов. Аналогічний принцип втілений у сучасному англо-американському праві (право має той і тоді, хто і коли має позов); й він не має нічого спільного з правом

континентальним, в якому, навпаки позов надається тоді і тому, коли і хто має суб'єктивне право [2, с. 276].

Аналогічні припущення робить Т. Н. Ліюхан, на думку якої в джерелах римського права термін *res* вживався в кількох значеннях: по-перше, позначав усе, що існувало в матеріальному світі як об'єкт пізнання; по-друге, все, що могло бути предметом правового регулювання взагалі; по-третє, – все що було об'єктом майнового права. Римські юристи вирізняли речі тілесні (матеріальні) та безтілесні, тобто які неможливо було досягнути, але для виникнення майнових прав на об'єкти не мало значення, річ є тілесною чи безтілесною [9, с. 10-11].

Свого часу В. І. Синайський відзначав, що для позначення об'єкта закони послуговуються терміном “майно”; при чому наявним майном вважається фізичний чи тілесний предмет (точніше, речові права на нього), а борговим майном – безтілесний предмет (точніше, зобов'язальні права) [14, с. 124]. Вчений того ж періоду Д. І. Мейер писав, що в західній літературі за прикладом римського права об'єкт прав називається річчю (*res*), при чому слово “річ” не тільки розуміється в сенсі фізичного тіла, але й обіймає чужі дії (права на них). Проте нам немає сенсу вживати його у такому ж значенні: ми маємо інше слово, яке виражає таке ж поняття, – “майно” (“имущество”); воно характеризує саму якість речей і чужих дій як об'єктів цивільного права [10, с. 139-140]. На нашу думку, аргументи цього вченого переконують в недоцільності позначати терміном “речі” ті явища правового життя, які не мають характеристик, що притаманні тілесним предметам. Поряд з цим, розвиток суспільства, науково-технічний прогрес спричинили появу інших майнових об'єктів, які є ближчими за своєю природою до речей, аніж майнові права, і оскільки не являють собою ні майнові права, ні предмети матеріального світу у їх традиційному розумінні, потребують власного місця в системі усталених видів об'єктів.

Разом з тим, слід пам'ятати, що саме в інституційній системі ідея речі як універсального об'єкта відіграє визначальну роль. На ній ґрунтується широкий підхід до права власності та її об'єкта, який прийнято в багатьох провідних країнах світу та в міжнародному праві.

Відповідно в доктрині сформувалося кілька підходів до пояснення феномену речі. Ще класики цивілістики, наслідуючи римських та німецьких правознавців, відзначали широке та вузьке тлумачення терміну “річ”. В широкому значенні – це все, що не є суб'єктом права, всі ті матеріальні та ідеальні блага, які слугують задоволенню захищених власністю інтересів. В цьому сенсі, писав Ю. С. Гамбаров, розуміння речі природно розширюється зі збільшення кола охоронюваних правом інтересів, якими обіймаються вже не тільки майнові відносини, але й авторські, захист імені, патенти на відкриття, винаходи, промислові марки, фірми, інтереси здоров'я, свободи, честі й т.ін. У вузькому розумінні річчю є лише те, що знаходиться в просторі, обмежується ним, сприймається безпосередньо нашими органами чуття на противагу тому, що лише мислиться й уявляється виключно продуктом мислення [5, с. 18]. Вчений підкреслював, що поняття речі набуває правового значення за умови, якщо вона наділяється особливим правовими ознаками, які відрізняють її від інших предметів права та відзначають її “особливою юридичною міткою” – її тілесне буття та приналежність до складу майна.

З еволюцією суспільства (технічного прогресу, економічних відносин) і появою нових видів майна видозмінювалося і вчення про об'єкт цивільних правовідносин в теорії. Насамперед, це торкнулося співвідношення між різними видами речей: римсько-правова їх класифікація ґрунтувалася на природних властивостях предметів; право середньовічної Європи враховувало не стільки природні якості, скільки соціальне значення речей; так пріоритетним став поділ на рухомі та нерухомі речі, останні набули значення основи майнового статусу особи, а отже й посиленого правового захисту й особливого правового режиму.

Розвиток цивілістичної думки мав ще й інший напрямок. Прогрес товарного виробництва спричинив конструювання спеціального суб'єктивного права, яке виникає на підставі договору і не є правом власності, тобто зобов'язального права. Поділ суб'єктивних прав на речові та зобов'язальні зумовив певні розбіжності в поглядах на об'єкти прав; сформувалася думка, що два абсолютно різні за природою суб'єктивних права не можуть мати спільного об'єкта. Це призвело до поступового формування дуалізму в поглядах правознавців на об'єкт цивільних прав: такими визнаються речі та дії інших осіб. Як зазначав Г. Ф. Шершеневич, “кожне юридичне відношення – виникає з приводу певного інтересу, жаданого членами суспільства; об'єктом юридичного відношення є засіб досягнення інтересу. Такими засобами є а) речі як частина зовнішнього світу; б) дії інших осіб” [16, с. 57].

Одна з давніх спроб розгадати проблему безтілесних речей у науці зводилася до твердження, що оскільки об'єктом правовідношення виступає суб'єктивне право, яке має свій власний об'єкт (річ), то об'єктом правовідношення, врешті решт, є не право, а об'єкт цього права, тобто річ [11, с. 517-518]. Нині така спроба редукування суб'єктивного права до його об'єкта (речі) вважається хибною, такою, що не відповідає сучасній теорії цивільного права. Одним з наочних прикладів є випадок розпорядження орендарем правом оренди, яке згідно закону може відчужуватися. Наприклад, орендар може внести право оренди до статутного капіталу товариства. Якщо дотримуватися наведеної позиції, то слід було б вважати, що у такому випадку орендар розпорядився не своїм правом, а наданою йому в оренду річчю. Це б означало, що з моменту внесення цієї “речі” до статутного капіталу товариство набуває права власності на неї; однак річ передано в оренду, а право власності беззмінно належить власникові (орендодавцеві).

Відзначимо, що терміну “безтілесна річ” сучасний законодавець не вживає; нині він фігурує лише в наукових працях. Та сам факт його згадування вимагає якщо не формулювання дефініції, то визначення меж його змістовного наповнення. При цьому термін “безтілесні речі” в юридичній літературі часом набуває виразу “безтілесне майно”, що, на нашу думку, є не зовсім вірним, адже загальноприйняте значення терміну “майно” включає й майнові права (безтілесні речі). Крім того, термін “майно” є узагальнюючою абстрактною категорією. У такому разі словосполучення “безтілесне майно” має право на існування виключно у випадку, якщо “майном” тут вважатимуться лише матеріалізовані предмети, тобто якщо в цьому виразі майном позначаються речі. Це призводило б до сплутування правових понять і категорій. Зважаючи на те, що найчастіше це має місце в наукових перекладах з іноземної мови, можна зробити висновок, що це є радше наслідком некоректного перекладу, аніж

принциповим рішенням.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що в усталеній нині системі об'єктів цивільних прав статусу безтілесних речей можуть набути як майнові права, так і інші види майна, яким не притаманні класичні ознаки речей як предметів матеріального світу (енергія, газоподібні речовини тощо). Тому доцільнішим видається вирішувати питання теоретичного поділу цих явищ на основі категорії об'єкта: тілесні (речі), безтілесні (енергія тощо) та ідеальні (права). Нерозривний зв'язок майнових прав з речами є очевидним, адже майнове право це завжди одне з таких прав: а) повне право на власну річ (право власності), яка знаходиться у володінні управомоченої особи; б) неповне (обмежене) право на чужу річ (право користування), в) право на власну річ, яка знаходиться у володінні (розпорядженні) іншої особи; г) право на річ, що знаходиться у володінні іншої особи і повинно перейти у власність управомоченої особи; д) право на річ, яка виникне в майбутньому. Об'єктами цивільних правовідносин є чотири останні види майнових прав, тоді як перше – право власності, як окремий об'єкт не виступає, оскільки невіддільне від самої речі - об'єкта.

Необхідність забезпечити цивільно-правове регулювання обороту майнових прав як об'єктів вимагає визнання за ними певних властивостей речей, або ж поширення на них правового режиму речей, що зроблено в сучасному цивільному законодавстві у вигляді правової фікції, що закріплена в ч. 2 ст. 190 ЦК України.

Поширення на майнові права правил обороту, що встановлені для речей, вимагає дослідження особливостей обігу (відчуження) окремих видів майнових прав, а також можливості визнання їх об'єктами права власності, можливості існування конструкції “право на право” та інших проблем, що зумовлені на рівні закону визнанням майнових прав речами.

Використані джерела:

1. *Байбак В. В.* Обязательственное требование как объект гражданского оборота / В. В. Байбак. – М. : “Статут”, 2005. – 222 с.
2. *Белов В. А.* Гражданское право. Общая часть. Т. II. Лица, блага, факты : учебник / В. А. Белов. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 1093 с.
3. *Брагинский М. И.* Гражданский кодекс и объекты права собственности / М. И. Брагинский // Журнал российского права. – 1997. – № 1. – С. 76-85.
4. *Валеев М. М.* Вещи как объекты гражданских правоотношений : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Валеев Максим Маратович. – Екатеринбург, 2003. – 215 с.
5. *Гамбаров Ю. С.* Вещь. / Ю. С. Гамбаров // Энциклопедический словарь т-ва “Бр. А. и И. Гранат и К” / худож. Л. Пастернак. – Москва : Гл. контора т-ва “Бр. А. и И. Гранат и К”, 1912.
6. *Дигесты Юстиниана.* Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И. С. Перетерского / отв. ред. : Е. А. Скрипилев ; редкол. : В. М. Корецкий, В. С. Нерсесянц, Е. А. Скрипилев (Отв. ред.), Е. М. Штаерман. – М. : Наука, 1984. – 456 с.
7. *Дождев Д. В.* Основание защиты владения в римском праве / Д. В. Дождев. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 1996. – 240 с.
8. *Лапач В. А.* Система объектов гражданских прав. Теория и судебная практика. – С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 544 с.
9. *Лиюхан Т. Н.* Понятие имущественных отношений в российском гражданском праве : автореф. дисс. канд. юрид. наук. / 12.00.03. – Гражданское право ; Предпринимательское право ; Семейное право ; Международное частное право / Лиюхан Татьяна Николаевна. – Санкт-Петербургский ун-т. – СПб., 2003. – 24 с.

10. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2-х частях. – Ч. 1 : По исправленному и дополненному 8-му изданию, 1902 г. / Д. И. Мейер / редкол. : В. С. Ем, Н. В. Козлова, С. М. Корнеев, Е. В. Кулагина, П. А. Панкратов, Е. А. Суханов. – М. : Статут, 1997. – 290 с.
11. Михайловский И. В. Вещи; сомнения относительно терминологии; “бестелесные вещи”; подразделения вещей; вопрос о субъективных правах как объектах. / И. В. Михайловский // Очерки философии права. – Томск : Изд. книжн. маг. В. М. Посохина, 1914. – 632 с.
12. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов / – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с. – С. 110.
13. Римское частное право : учебник / под ред. : И. Б. Новицкий, И. С. Перетерский. – М. : Юриспруденция, 2009. – 464 с.
14. Синайский В. И. Русское гражданское право / В. И. Синайский / редкол. : А. Г. Долгов, В. С. Ем. – М. : Статут, 2002. – 638 с.
15. Хвостов В. М. Система римского права : учебник / В. М. Хвостов / Вступ. ст. : Е. А. Суханов, В. А. Томсинов. – М. : Спарк, 1996. – 522 с.
16. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. По изданию 1907 г. / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 556 с.
17. Dernburg H. Pandekten. Erster Band. Allgemeiner Teil und Sachenrecht. Sechste, verbesserte Auflage. – Berlin : Verlag von H. W. Mueller, 1900.

Шимон С. И. “Res incorporales” в римском гражданском праве и современное понятие бестелесной вещи

В работе исследуются современные толкования римско-правовой категории “res incorporales” и особенности современного понимания бестелесных вещей как объектов гражданских правоотношений.

Ключевые слова: *res incorporales, бестелесные вещи, имущественные права.*

Shimon S. I. “Res incorporales” in Roman civil law and modern idea of incorporeal thing

This work explores the modern interpretation of the legal category of “res incorporales” and features of modern understanding of incorporeal things as objects of civil legal relations

Keywords: *res incorporales, incorporeal thing, property rights.*

Шевченко А. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВИДИ МЕДИЧНОГО ВТРУЧАННЯ, НА ЯКЕ НЕОБХІДНА ЗГОДА ПАЦІЄНТА

Розкриті види медичного втручання, на яке за законом обов'язково необхідна згода пацієнта, зазначені основні принципи інформованої згоди пацієнта на медичне втручання, обґрунтовується необхідність державної підтримки щодо медичного втручання в сучасних умовах розвитку.

Ключові слова: *Медичне втручання, інформована згода, медичне право пацієнта.*

Право пацієнта на інформовану згоду на медичне втручання відповідає міжнародним стандартам. Свідченням цього є Європейська Декларація з просування прав пацієнтів в Європі, яка була прийнята Європейською Народою з прав пацієнтів, що відбулася за сприяння Європейського Регіонального офісу ВООЗ в Амстердамі (1994 р.). Тоді ж було ухвалено загальноєвропейську схему дій та загальну стратегію з